

Əzim Əliyev
Azərbaycan Dillər Universiteti

AZƏRBAYCAN AİLƏLƏRİNDƏ GƏNCLƏRƏ MÜNASİBƏTİN ETNİK PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *ailə, gənc nəsil, mədəniyyət, şəxsiyyət*

Keywords: *family, young generation, culture, individuality*

Ключевые слова: *семья, молодое поколение, культура, личность*

XX əsrin sonunda yenidən öz müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycan xalqı dünyaya sürətlə inteqrasiya olunmağa başladı. Cəmiyyətimizin bütün sahələrini əhatə edən qloballaşma, inteqrasiya, multikulturalizm və digər proseslər milli dəyərlərimizə, adət-ənənələrimizə, həmçinin mədəniyyətimizin ayrılmaz tərkib hissəsi olan ailə institutumuzda da öz təsirini göstərməyə bilməzdi. Təbii olaraq bu proseslərin gedişində Azərbaycan ailələrində gənclərə münasibətdə, eləcə də onların ailə həyatına hazırlığı məsələlərində bir sıra yeni cəhətlər və yanaşmalar meydana çıxdı.

Hər bir xalqın, etnosun özünəməxsus xüsusiyyətlərindən biri də milli adət-ənənələrin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsi, gənc nəslin ailədə rolunun artırılması, cəmiyyətimizin gələcəyini təşkil edən ailə münasibətlərinin möhkəmləndirilməsidir.

Məlumdur ki, Azərbaycan ailələrində gənclərə göstərilən münasibətlərin zaman-zaman formalaşmasına, inkişafına mövcud sosial-iqtisadi vəziyyətin, dövlət quruluşunun və aparılan ideologiyanın dəyişməsi öz təsirini göstərir.

Gənclərə münasibətlə bağlı milli dəyərlərimizin tərkib hissəsi olan dastanlarımızda, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızda, milli folklorumuzda yetərincə nümunə və yanaşmalar var ki, onların hər biri tədqiq olunmalı və araşdırılmalı, yeniyetmə və gənclərimizə örnək göstərilməlidir.

Oğuz türklərinin milli kimliyini təcəssüm etdirən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında ailədə qarşılıqlı münasibətlərə böyük yer verilmişdir. Dastanda gənclərin şəxsiyyət kimi formalaşması prosesində mustəsna rolunu namus, şərəf, ləyaqət hissi, nəciblik və s. müqəddəs mənəvi sərvət kimi önə çəkilir. Oğuzların etno-psixologiyasının ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən sayılan bu kimi müsbət insani keyfiyyətlər ailələrimiz tərəfindən gənclərimizin tərbiyəsində təbliq olunur və milli-mənəvi dəyərlərimizə sadıqlıq prinsipi olaraq yaşadılır.

Təbii olaraq ailədə qarşılıqlı münasibət qrup normaları və sərvətlərinin aşılınması, ötürülməsi prosesidir. Onun qaynaqları, ilk növbədə, ailə ilə, ata və ana ilə bağlıdır. “Dədə Qorqud” dastanından: “Qız anadan görməyincə, öyüd almaz. Oğlan atadan görməyincə, süfrə açmaz”. Dastanda deyildiyi kimi, valideyin öv-

ladların ideali, yol göstərəni olmalıdır. Xalqımıza mənsub atalar məsəlində söylənilir: “Həyat gör-götür dünyasıdır”. Aydınır ki, hər bir uşağın ilk gördüyü və iştirakçısı olduğu ailədə baş verən hadisələr olur. Psixoloqlar əminliklə bildirirlər ki, bu hadisələr hər bir uşağın gələcək həyatında müsbət və ya mənfi silinməz izlər buraxır.

“Dədə Qorqud” dastanında Qazan xanla oğlu Uruzun dialoqu tərbiyəvi cəhətdən bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

“Bir gün Ulaş oğlu Qazan bəy böyük bir məclis qurmuş, igidlərlə yeyib içirdi. Birdən Qazan sağına baxdı, qahqah çəkib güldü. Soluna baxdı, çox sevindi. Qarşısına baxdı, oğlu Uruzu gördü, kədərləndi. Bu iş oğlu Uruza xoş gəlmədi. İrəli gəldi, diz çökdü. Dedi: – ağam Qazan! Sağına baxıb güldün, soluna baxıb çox sevindin. Qarşıya baxanda mənə görüb kədərləndin. Bunun səbəbi nədir belə?”

Qazan xan dedi:

– Sən bu günə qədər yay çəkməmişən, ox atmamısan, baş kəsməyibsən, qan tökməyibsən, Qanlı Oğuz yurduna bir mükafat almayıbsan. Sabahki gün vaxt gələr, mən ölüb, sən qalanda taxt-tacımı birdən sənə verməzlər, – deyər sonumu andım, ağladım, oğul.

Uruz dedi:

“A bəy ata!

Hünəri oğul atadanmı görər, öyrənər?

Yoxsa atalar oğuldanmı öyrənir?

Sən mənə götürüb haçan kafir sərhədinə çıxardın, qılınc çalıb baş kəsdin?

Mən səndən nə gördüm ki, nə öyrənirəm?”

Dastanda göstəriləni kimi hər bir ata bilməlidir ki, oğlan uşağının ilkin ideali ataları olur və bu idealın həyata yeni qədəm qoyan uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasında müstəsna rolu var.

Şərq mütəfəkkirləri öz yaradıcılıqlarında gənclərin şəxsiyyətinin düzgün formalaşmasında elmi biliklərə yiyələnməyə, təmiz və yüksək mənəviyyətə sahib olmalarına üstünlük vermişlər. Dahi filosof Nəsrəddin Tusinin “Əxlaqi Nasir” əsəri uşaqların tərbiyəsində ailənin, irsiyyətin, mühitin, həmçinin ona göstərilən münasibətin böyük önəm daşdığını vurğulayır. Uşaqların şəxsiyyət kimi düzgün formalaşması prosesində kiçik yaşdan diqqətli olmalı, onun tərbiyə aldığı, eləcə də ünsiyyətdə olduğu insanların ağıllı, elmi, əxlaqi və mənəviyyəti təmiz olan sosial mühitin seçilməsi vacib məsələdir.

Əsərdə uşaq süddən ayrıldıqdan həmən sonra onu ağıllı, əxlaqlı və sağlam tərbiyəçi yanına qoyulması məsləhət görülür.

*Südəmər bir uşaq tutmamış maya,
Tutmayın siz, axmaq, xəstə bir dayə,
Süd ilə bədənə girərsə azar,
O, bədəndən, yalnız öləndə çıxar! [4, s.156]*

N.Tusiyə görə davranış əxlaqın göstəricisidir. O, gənclərin tərbiyəsində yaşlı nəslin, ata və ananın müstəsna rolunu və vəzifəsini ön plana çəkir.

“Cəmiyyət və qadın” qəzetinin redaktoru, fəlsəfə doktoru Səriyə Məmmədova müəllifi olduğu “Əsas və vacib məsələlər” kitabında yazır: “Ailə həyatı – anlaşma, məhəbbət, qayğıkeşlik və daimi əmək haqqında elmdir”, “Ailə başçısı – atalıq vəzifəsinə vicdanla yanaşmalı, ailədə xoşbəxtliyin, sakitliyin, maddi və mənəvi təminatın cavabdehi kimi nümunəvi – ər, ata, ailənin sahibi olmalıdır”, “Ailə – dövlətdir, qadın isə onun mühafizəçi əsgəri. Hər xırda məsələyə görə ailəni dağıtmaq, atanı və övladları bir-birindən ayırmaq yolverilməzdir. Ən son ana qədər qadın ailənin qorunub saxlanması üçün sakitliklə, müdrikliklə mübarizə aparmalıdır” [3. s.23].

Azərbaycan ailələrində böyüklərə hörmət, kiçiklərə qayğı daima öz əksini tapmışdır. Şübhəsiz hər bir ailənin həyatında xalqın ruhu, mənəviyyəti yaşayır və bu xüsusiyyətlər el adət-ənənələri ilə nəsil-dən-nəsilə ötürülür. “Allahsız yerdə otur, ağsaqqalsız yerdə oturma” deyib atalarımız, ailənin idarə olunmasında məsləhətə, qarşılıqlı fikir mübadiləsinə yer verildiyi göstərilir. “Məsləhətli don gen olar” dedikdə ailənin hər bir üzvünün sözünün dəyərli və keçərli olduğu anlamına gəlir. Azərbaycanda gənclərin müstəqil şəxsiyyət kimi yetişməsi, tək öz ailəsində deyil, onun yaşadığı, işlədiyi, təmsil etdiyi qrupun yararlı bir nümayəndəsi olmağa, nəslinin, millətinin qürur yeri, əsil vətəndaş kimi cəmiyyətə vəsiqə qazanması öndə durur.

Hər bir xalqın özünəməxsus bənzərsiz mədəniyyəti var. Şəxsiyyət bu mədəniyyət kontiniumunda doğulur, böyüyür, ərsəyə çatır. Dünya psixologiyasında müxtəlif istiqamətlərdə kros-mədəni tədqiqatlar aparılır. Bəllidir ki, obyektiv və subyektiv səbəblərə görə Azərbaycanda bu sahədə sistemli tədqiqatlar aparılmasa da, folklorumuzda, ədəbiyyatımızda maraqlı müşahidələr, dəlillər var.

Dahi Nizami Gəncəvi “Xəmsə”sində müxtəlif xalqların həyatını psixoloji ölçülərlə ətraflı təsvir etmişdir. Nizaminin əxlaqi görüşlərində düzlük və doğruluq kimi əxlaq kateqoriyalarına geniş yer ayrılmışdır. Öz yaradıcılığında ağsaqqalların, yaşlı adamların məsləhətlərinə diqqət yetirməyi, onlardan faydalanmağı tövsiyə edir:

*Yaramaz böyüklər sözündən qaçmaq,
Ağıllı sözlərə çevirmək yarpaq.*

Nizami Gəncəvi insanlara təvəzükar olmağı, yersiz lovğılıqdan, təkəbbürlükdən uzaq durmağı məsləhət görür: “Özündən razılar hər zaman sınar”.

Dahi şair gənclərə ədalətli olmağı, xeyirxah işlər görməyi, digərlərinin əlindən tutmağı özlərində bir vicdan haqqı kimi formalaşdırmaq, dünyada yaxşılığını hər şeydən üstün tutmağı tövsiyə edir:

*Yaxşılığı əzəldən adət etsən özünə,
Yaxşılığın hər yanda qapı açar üzünə.*

Ailə tərbiyəsi, ailədaxili münasibətlər, qarşılıqlı ünsiyyət problemi Sədi Şirazinin “Gülüstan” əsərində geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Onun əsərlərində xeyirlə şərlər, yaxşıqla pislilik qarşı-qarşıya qoyulur. Təkcə var-dövlət, vəzifə insanı ucaltmır, insana şərəfli həyat, millətinə dəyərli olmaq baş ucalığı gətirir, zaman axarında nəsillər dəyişsə də onu öz əməli yaşadır.

*Alçalmaq yoluyla kim tapsa çörək,
Özünü alçaltmış, o adam demək [5, s.136].*

Bəllidir ki, ailədə qarşılıqlı münasibət öz xarakterinə görə daha emosionaldır. Uşaqlara valideyin sevgisi, məhəbbəti, uşaqların valideyinə ehtiramı, məhəbbəti təbii tələbat kimi meydana çıxır.

Bəzi ailələrdə uşaqlar yeniyetməlik dövrünə gəlib çatanda valideyinlərin onlara diqqəti zəifləməyə başlayır, artıq gənclik çağına çatanda sanki, valideyinlər öz vəzifələrini bitmiş hesab edirlər. Psixoloqlar qeyd edirlər ki, bu proseslər təbii olaraq qarşılıqlı münasibətlərdə müəyyən xoş olmayan hadisələrin, hətta ailədaxili konfliktlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Ailə hər bir insan üçün sağlamlaşdırıcı, psixoterapevtik mühit hesab olunur. Ailənin bir çox funksiyası var ki, gənc nəslin hərtərəfli inkişafına, müstəqil şəxsiyyət kimi həyata qədəm qoymasına əlverişli şərait yaradır.

Professor Akif Abbasov yazır: “Xalqımız həmişə düzlük və doğruluğu yüksək qiymətləndirmiş, kiçik yaşlardan uşaqları sözlü danışmağa və ədalətli olmağa öyrətməyi, valideyinlərin və tərbiyəçilərin bu sahədə onlara nümunə olmaları vacib sayılmışdır. Bu, həm də belə bir inamdan irəli gəlir ki, düzlük və doğruluğun hökm sürdüyü cəmiyyət ədalətli olar” [1. s.207].

Psixoloqların gəldiyi qənaətə görə, ailənin xoşbəxtliyi üçün bir sıra şərtlərin olması zəruridir: bir-biri üçün yaşamaq, qarşılıqlı anlama, etibara, güzəştə getməyə (biri od olanda, biri su olar), uşaqların olması, mənzil şəraiti, maddi durum və s.

Məlumdur ki, hər bir xalq, etnos özünün tarixən formalaşmış mental dəyərləri əsasında ailə modeli yaradır. Bu gün Azərbaycan xalqı qədim Şərq və müasir Qərbi mədəniyyətinin ən üstün cəhətlərini özünün zəngin adət-ənənələri ilə sintez edən ailə modelinə sahibdir. Ölkəmizdə ailə dəyərləri insanlarımız tərəfindən qorunur, ən başlıcası dövlətimizin daim diqqətində saxlanılır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ailə dəyərlərinə yüksək qiymət verir, milli ailə institutunun möhkəmlənməsinə, inkişafına, bu yolda qarşıya çıxan problemlərinin həllinə çalışır. “Ailə və uşaq problemləri çox böyük əhəmiyyət daşıyır. Ailə dəyərləri xalqımız üçün həmişə çox doğma olub, çox əziz olub və deyə bilərəm ki, ailə dəyərləri, əslində, bizim milli dəyərlərimizdir. Azərbaycan dünya birliyinə inteqrasiya edir. Ölkəmizin inkişafı, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi üçün və milli dəyərlərin tam şəkildə bərqərar edilməsi üçün ailə dəyərləri daim yüksəklərdə olmalıdır” [6].

Hər bir ailə başçısı, hər bir vətəndaş çalışmalıdır ki, onun ailəsində olan təməl dəyərlər itməsin, öz həyatı boyu ailə üzvləri ilə birlikdə yüz illərlə formalaşan ailə dəyərlərimiz yaşadılsın, möhkəmləndirilsin, gələcək nəsilə çatdırılsın.

Ədəbiyyat:

1. Abbasov A.N., Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı: Mütərcim, 2013, 324s.
2. “Qabusnamə”, Bakı, Azər nəşir, 1989, 237 s.
3. Məmmədova S.A. Əsas və vacib məsələlər haqqında düşüncələr. Bakı-2013. s.193.
4. Tusi N. Əxlaqi- nasiri. Bakı, Elm,1989, s.256.
5. Sədi Ş. Gülüstən 2-ci nəşr. Bakı Azər nəşr, 1987, s. 284.
6. www.Portal.azertag.az/az.node/8214.

Summary

Ethnopsychological Features of Attitudes towards Youth in Azerbaijani Families

The paper shows how globalization, integration, multiculturalism and other processes in today's world affect our national values, traditions, as well as family institution, which is an integral part of our culture. Naturally, in the course of these processes, a number of new aspects and approaches arose in Azerbaijani families in relation to young people, as well as in their preparation for family life.

The paper also deals with our epics, oral and written literature, national folklore. There are enough examples and approaches that are important in bringing up of youth. Each of them must be studied and instilled as a psychological factor in the formation of the personality of adolescents and youth.

Резюме

Этно-психологические особенности отношения к молодежи в азербайджанских семьях

В данной статье отражается влияние процессов глобализации, интеграции, мультикультурализма в современном мире на национальные ценности, традиции, а также на институт семьи, который является неотъемлемой частью нашей культуры. Естественно, что в ходе этих процессов в азербайджанских семьях возник ряд новых аспектов и подходов в отношении молодых людей, а также в их подготовке к семейной жизни.

В статье также приведены примеры из устной и письменной литературы. В национальном фольклоре достаточно примеров и подходов, которые являются неотъемлемой частью наших национальных ценностей по отношению к молодежи, каждый из которых необходимо изучать, прививать как психологический фактор формирования личности подростков и юношества.

Rəyçi: dos. A.Ə.Quliyev